

Atatürk Milliyetçiliği ve Temel Kırılma Noktası: 12 Eylül Milliyetçiliği

Ayfer DAĞDELEN*

Özet: Atatürk milliyetçiliği ilk oluşum süreci olan Kurtuluş Savaşı boyunca emperyalizme karşı halkı birleştirme işlevinde etkili olmuştur. Cumhuriyet döneminde ise, Osmanlı'dan kopmak için toplumsal, kültürel, siyasi ve ekonomik yapı değişimini sağlayacak devrimlerin düşünce dizgesi (sistemi) olarak biçimlenmiştir. Bu anlamda, Atatürk milliyetçiliğinin temel işlevleri laiklik ve batılılaşmadır. Batılılaşmanın temel ilkeleri ise, sosyopolitik ve sosyokültürel alanda laiklik ve sosyoekonomik alanda devletçiliktir. Atatürk'e göre gelişmiş ülkelerin baskı ve etkisinden kurtulmanın, bağımsız olmanın yolu çağdaş uygarlık düzeyine erişmektir. İşte bu iki ilke bunu gerçekleştirecekti. Ancak, 1970'li yılların sonlarına doğru yoğunlaşan küreselleşme ve bu doğrultuda gelişen neoliberal ekonomi politikası Atatürk milliyetçiliği açısından temel kırılma noktası olmuştur. Neoliberal ekonomi politikası devletçi sosyoekonomik politikayı dönüştürürken, neoliberal ekonomik yapıyı destekleyen sosyokültürel yapı da laiklik ilkesini dönüştürmüştür. Sosyopolitik ve sosyokültürel alanda Türk-İslam Sentezi etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Atatürk milliyetçiliği, devletçilik, laiklik, neoliberalizm, Türk-İslam Sentezi.

Atatürk Nationalism and Basic Breaking Point: Nationalism of 12 September

Abstract: Atatürk nationalism had been effective to unite the people against imperialism throughout Turkish War of Independence which is its first formation process. As for the Republican Era, it took the shape of thought diagram (system) of the revolutions to assure the social, cultural, political and economic change of structure which would make the Ottomans breaking off. As such, the basic functions of Atatürk nationalism are independence and westernization. The basic principles of westernization are secularism in the sociopolitical and sociocultural fields, and etatism in the socioeconomic field. According to Atatürk, the way of escaping from oppression and its influence, and of being independent for the developed countries was to reach at the level of contemporary civilization. So, these two principles would perform it. However, globalization intensified towards the end of 1970's, and the neoliberal policy of economy developed in this way have become the basic breaking point in the aspect of Atatürk nationalism. While neoliberal policy of economy was directing the statist socioeconomic policy, the sociocultural structure that supported the neoliberal socioeconomic structure also conducted the principle of secularism. Turkish-Islam Synthesis had an effect on the sociopolitical and sociocultural fields.

Keywords: Atatürk nationalism, etatism, secularism, neoliberalism, Turkish-Islam Synthesis.

* Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Hatay. Email: ayferdagdelen@yahoo.com

1. GİRİŞ

Atatürk milliyetçiliğinin asıl biçimlenme dönemi Cumhuriyet'in ilk yılları olmakla birlikte, millet kavramı ve milliyetçilik düşünce dizgesinin oluşumu Cumhuriyet öncesindedir. Osmanlı'da milliyetçiliğin ortaya çıkışı, özellikle devlet ve millet ikiliğinin belirmeye başlaması anlamında Abdülmecid döneminde olmuştur. Ancak, bir düşünce dizgesi olarak ortaya çıkışı Birinci Meşrutiyet döneminde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, Cumhuriyet döneminde gelişen ve/veya geliştirilen milliyetçilik düşünce dizgesinin köklerini de bu dönemde aramak gerekir.

Birinci Meşrutiyet, eğitim, hukuk, ekonomi, siyasi ve kültürel alanda birçok değişikliğin yaşandığı, devlet yapısının ve toplumsal yaşamın dönüşüme uğradığı dönemdir. Böylesi sosyokültürel değişimlerin gerçekleştiği bu dönemde 1877-8'de Balkanlardan Osmanlı devletine doğru bir Müslüman göçü gerçekleşti. Bu göç, 1856-62 arasında Kafkaslar ve Kırım'dan gelen göç dalgasının devamıydı. Bütün bunlar toplumun bileşimini değiştirdi ve Anadolu'daki geleneksel toplum kavmi ve milli kimliğine yeni bir biçim verdi. Bunun yanı sıra dönüşüm geçiren eğitim sistemi ve yeni elitlerin ve çağın ötesine geçen modern tasavvurların yükselişi Cumhuriyet Türkiye'sine temel hazırladı (Karpat; 2010:92-93).

Cumhuriyet dönemini doğrudan etkileyen siyasal düşünce dizgeleri ise, İkinci Meşrutiyet döneminde, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki tarafından geliştirilenlerdir. Özellikle, Yusuf Akçura'nın üç tarz-ı siyaset olarak tanımladığı Garpcılık, İslamcılık ve Milliyetçilik bu dönemin temel düşünce dizgesidir. Başlangıçta her üç akım da farklı temsilcilerle ve farklı akımlar olarak savunulur. Ne var ki, 1912 sonrasında İttihat ve Terakki hızlı bir dönüş ve hamleyle, geç kalmış Türk milliyetçiliğini keşfeder ve onu Osmanlıcılık yerine kaim etmeye çalışır. 1923'te kurulan Cumhuriyet, 1908-1918 arasında biçimlendirilen ve çok tartışılan bu akımların bir sentezi ve çatışması olarak ortaya çıkar (Kahraman; 2010:xi). Bu dönemde, Garpcılık Cumhuriyet'in temel ideolojisidir. Hatta, milliyetçilik de toplumsal ve ekonomik alanda, laiklik ve devletçilik vurgusuyla, Garpcılık ideolojisine bağlı olarak biçimlenmiş ve düzenlenmiştir. İslamcılık vurgusu ise geri plana itilmiş, dinin devlet denetiminde kalması gereken bir olgu olduğu kabul edilmiştir. Bu bakış, milliyetçiliğin biçimlendirilmesine de yansımıştır. Ancak, çok partili yaşama geçişle birlikte geleneksel toplum yapısına bağlı öğelerin siyaset alanına katılmasıyla birlikte Atatürk milliyetçiliğine farklı bakış açıları gelişmiştir.

İşte bu çalışma, 1980'li yıllarda ortaya çıkan iç ve dış konjonktüre bağlı olarak Atatürk milliyetçiliğinin değişim ve dönüşüm sürecini anlatmayı amaçlamaktadır.

2. ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Atatürk milliyetçiliği Türkiye’de yaşayan herkesi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı kurumunda tam eşitlikle birleştirip soy ve inanç özelliğini özgürce açıklama olanağı veren bir ilkedir (Özden; 2002: 110).

2.1.Kurtuluş Savaşı Sürecinde Milliyetçilik (1919-1923)

Milliyetçilik, genel bir deyişle, dünya toplumlarının ulus öncesi oluşumlardan, ulus olma aşamasına varma çabasının hem bir ürünü, hem de ideolojik araçtır (Baydur; 1994:33). Toplumların ulus olma aşamasına varma çabalarında ilk itici güç ulus olma bilincidir. Kurtuluş Savaşı ulus olma bilincinin oluşumu açısından çelişkili bir yapıya sahipti: Bu bilincin oluşmasını sağlayan koşulları barındırdığı gibi, bu bilincin oluşumunu engelleyen ya da geciktiren koşulları da barındırıyordu. Osmanlı topraklarının emperyalist devletler tarafından işgal edilmesi milliyetçi bilincin oluşmasını kolaylaştıran etken olmasına karşın, Anadolu’nun toplumsal yapısı milliyetçi bilincin oluşumunu engelleyen etkendi.

Osmanlı İmparatorluğu içindeki en gecikmiş milliyetçilik olan Türk milliyetçiliği entelektüel düzeyde İttihat ve Terakki Partisi döneminde ortaya çıkmasına karşın, bu düşünce halk kitlelerini içine alacak biçimde milliyetçi harekete dönüşmedi. Çünkü, Anadolu halkı vatan kavramından ve vatana bağlılık duygusundan yoksundu; Padişah-halifeye sadakat duygusu her şeyin üstündeydi. 1908-1922 döneminin ana özelliği, vatan kavramını ortaya çıkaran ulusal pazarın oluşumunu sağlayan sosyoekonomik yapının zayıflığıdır. Boratav (1998:13), bu dönemi eksik kalmış bir burjuva demokratik devrimi veya ulusal bir kapitalizm doğrultusunda atılan ilk ve çekingen adımlar ifadeleriyle nitelendirmiştir. Bu olgunun doğurduğu sonuç, halkın Kurtuluş Savaşı’na katılımındaki isteksizlik ve/veya başlangıçtaki katılımın bölgesel boyutta oluşuydu.

Bu durumun diğer önemli bir ögesi de dindir. Kurtuluş Savaşı’nın başlangıcında, bu dönemde başat olan ideolojinin din olması, yabancı işgalciye karşı çıkmak olarak tanımlanabilecek milliyetçi hareketin oluşumunu engellemiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda varolan din-devlet özdeşliği ve devletin yabancı işgalci ile çatışmaması, hatta uyum içinde olması da bu durumu desteklemiştir. Kurtuluş Savaşı’nın başlangıcında din ve milliyetçilik arasındaki çatışmayı en iyi açıklayabilecek olgu, Şeyhülislam Dürrizade’nin milliyetçi hareketi kösteklemeye yönelik fetvalarıdır. Ancak, daha sonra Kurtuluş Savaşı’nın ulusal bir karakter kazanmasında din önemli bir öge olarak etkili olmuştur. Atatürk bölgesel mücadele hareketlerini ulusal mücadele olarak örgütleme sürecinde İslam’ı taktik bir araç olarak kullanmıştır.

Başlangıçta tüm Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri’nin amacı bölgelerindeki Müslüman topluluğun bölünmesini önlemektir. Bu amaç, bölgesel hareketlerden ulusal harekete geçiş aşamasında da önemle vurgulanmıştır. Direniş hareketinin başlangıcı olarak kabul edilen Erzurum Kongresi sonunda yayınlanan bildirinin ikinci maddesinde, padişahlık onurunun ve hilafetin korunması için ulusal

gücü etkin ve ulusal iradeyi egemen kılmak temel ilke olarak kabul edilmiştir. Kili (1982:50), bu durumu şöyle açıklıyor: Çağlar boyu sürmüş bir yaşam biçiminin, bir devlet düzeninin toplumda, toplumun bireylerinin düşüncelerinde, kafalarında yerleştirdiği inançların, kutsal saydığı varlıkların, kişilerin Ulusal Kurtuluş Savaşı verilirken yok sayılması akılcı bir davranış değildir.

Ulus-devlet olma yolunda atılan adım olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış günü olarak Müslümanlar için kutsal sayılan Cuma gününün seçilmesi ve dinsel törenle açılış yapılması da bu doğrultuda değerlendirilmelidir. Atatürk tarafından imzalanan açılış izlencesinin (programının) birinci maddesinde, Tanrının yardımıyla Nisan'ın 23.günü, Cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılacağı belirtilmiştir. İkinci maddesinde ise, Cuma gününün kutsallığından yararlanılacağı belirtilerek; açılış töreninin ayrıntılarına yer verilmiştir. Bütün milletvekilleriyle Hacıbayram Camisi'nde Cuma namazı kılınarak Kur'an'ın ve namazın nurlarından ışık alınacak ve güç kazanılacaktır. Namazdan sonra, peygamberimizin kutlu sakalı ve kutsal sancak alınarak Meclis'in toplanacağı özel yere gidileceği belirtilmiştir.

Zürcher'in (2005:240) belirttiği gibi, hareketin amaçları net bir şekilde siyasaldır ve üzerinde temellendiği grup kimliği, esas olarak dini terimlerle tanımlanmıştır. Dolayısıyla bu dönem Türk milliyetçiliğinin dayanaklarına ilişkin kesin tanımların yapılmadığı ya da koşullar gereğince İslamiyet ve padişahlık/halifelik kuramlarıyla kuramsal düzeyde bile ilişkinin ayrıştırılmadığı bir dönemdir (Göktürk;2008:105). İşte bu ayrışma Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilecektir.

2.2.Cumhuriyet Döneminde Milliyetçilik (1923-1938)

Milliyetçilik, ulus öncesi yapıların kendisini yok ederek, yerine daha güncel gereksinmelere yanıt veren kurumların, daha ileri düzeyde üretim, yaşam ve yönetim biçimlerini hedef alarak doğmuştur (Baydur; 1994:33). Atatürk milliyetçiliği de, Cumhuriyet kurulduktan sonra bu hedeflere yönelmiştir. Bu dönemde, Atatürk milliyetçiliği çağdaşlaşma ve ilerleme misyonunun, yani batılılaşmanın düşünce dizgesi olmuştur. Ancak, batılılaşmanın yönü bağımsızlığı sağlamak ve korumak doğrultusundadır. Atatürk milliyetçiliğinin bu anlamdaki en temel ilkeleri de Devletçilik ve Laiklikdir.

2.2.1. Devletçilik

Cumhuriyet'in ilanından sonra ele alınan ilk alanın ekonomi olması rastlantı değildir. Gelişmiş bir ekonomik yapıya sahip olmak ulus olmanın, üstelik bağımsız bir ulus olmanın ilk koşuludur. Atatürk milliyetçiliği açısından bunun yolu devletçilik olmuştur.

Cumhuriyet, siyasi anlamda Osmanlı İmparatorluğu'ndan kesin bir kopuşu temsil etmesine rağmen, 1908-1922 dönemi ekonomi politikası açısından süreklilik söz konusudur. Boratav (1998:28), bu durumu şöyle açıklıyor: Bu sürekliliği, Meşrutiyet sonrasında "milli iktisat" görüşü olarak nitelendirilen ve savaş yıllarında

kısmen uygulanan iktisadi tezlerin, dönemin nesnel koşullarından doğan sınırlamaların dışında, 1923 sonrasında büyük ölçüde egemen olmasında gözlüyoruz.

Bu dönemde, Lozan Antlaşması ile gümrük politikasına konan engeller yüzünden ulusal ekonomi okulunun korumacı ve sanayileşmeci yönelimleri ihmal edilmiştir. Ancak aynı okulun, devlet desteğiyle bir yerli ve milli burjuvazi yetiştirilmesini kalkınma ve modernleşmenin temel mekanizması olarak gören yaklaşımı, 1923 sonrasında ekonomi politikalarına ve atmosferine tamamen damgasını vurmuştur (Boratav; 1998:28-29).

Bu bağlamda, Cumhuriyet'in kuruluşundan 1930'lara gelene dek uygulanan politika, özel girişimin çeşitli yollarla desteklenerek "ulusal" ekonomiye egemen olması ve azınlıkları yerinden etmesi amacını gütmüştür (Oran; 1993:245). Akşin'in (1996:192) belirttiği gibi, devletçilik ilkesi sonradan ortaya atılmakla birlikte, ondan önce de, özel kesimi özendirmek ve desteklemek üzere devletin hep önemli bir rol oynadığını görüyoruz. Gerçekten, sınai ürünlerin dışalımını ve ticareti alanında kurulan tekeller, sanayi teşvik girişimleri ve özellikle demiryolları olmak üzere yürütülen kamulaştırma işlemleri, bu dönemde de hükümetin ekonomiye etkin biçimde karıştığını göstermektedir (Kepenek; 1987:35). 1930'larda ise, devletçilik, devletin denetim altında tuttuğu bir ekonomi değil, olanaklı olduğu ölçüde, yabancı denetimden bağımsız bir ulusal ekonomi yaratmaya çalışmıştır (Kongar; 1997:131).

1929 yılı, Lozan Antlaşması'nda benimsenen gümrük tarifesinin kaldırıldığı ve ekonomik krizin başladığı yıl olması nedeniyle devletçi politikalara geçişte belirleyici olmuştur. Bu iki durum, devletçi ekonomik politikaya geçişi kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Bu ekonomi politiğin önemli iki özelliği vardır: Birincisi, Osmanlı'dan miras kalan yabancı yatırımların büyük bir bölümünün bu dönemde devletleştirilmiş olması; ikincisi ise, sanayileşmenin yaygın tüketim mallarının üretiminin ülke içinde gerçekleştirilmesi ve ithalatın yarı yarıya kısılmasıdır. İthalattaki daralma dış ticaretin fazla vermesine neden olmuştur.

Özellikle bu dönemde, yabancı sermayeye karşı olumsuz bir tavır gelişmiştir. Celal Bayar 1933'te "bu memleketin çocukları memlekette sanayi vücuda gelsin diye büyük bir külfete katlanırken bunun nimetini ecnebilere kaptıracak değiliz" derken bu tavrı dile getirmekte idi (Boratav; 1998:53). Bu tavrı geliştiren olgu, Osmanlı İmparatorluğu ve Kurtuluş Savaşı sürecinde, hatta Lozan'dan sonra dahi emperyalist devletlerin geliştirmiş olduğu tavidir. Akşin'in (1996:193) belirttiği gibi, Cumhuriyet yöneticileri biliyorlardı ki yabancı yatırımlar o devletin sömürgeci niyetlerinin bir köprübaşısıdır. Bu anlayışa dayanarak gerçekleştirilen devletleştirme uygulamalarına, yabancı şirketlerin Lozan'da imzalanan bir ticaret konvansiyonuna göre elde ettikleri yedi yıllık imtiyazların sona erdiği 1930'da başlanmıştır.

2.2.2. Laiklik

Laiklik ilkesi, ulusal devletin kurulması aşamasında cumhuriyetçilik ilkesini desteklemek ve güçlendirmek adına önemli bir işleve sahiptir. Cumhuriyetçiliğe dayanan siyasal düzene geçişte ilk önemli adım, eski düzenin dayandığı kurum ve

ilkelerin ortadan kaldırılması olacaktır. Bu noktada laiklik, gücünü dinden alan saray ve çevresi ile ulemanın ilke ve kurumlarını ortadan kaldırmanın bir aracı olmuştur. Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılarak bir genel müdürlük haline sokulması, din işlerinin Diyanet İşleri Reisliği olarak başbakanlığa bağlanması ve halifeliğin kaldırılmasının dayanağı laiklik ilkesidir. Bu yönüyle laiklik, devlet-din ilişkisini düzenleyerek, devleti dinsel kuralların etkisinden kurtarmayı amaçlayan bir politikadır.

Ancak, kurulan bu siyasal düzenin işleyebilmesi ve korunabilmesinin yolu toplum tarafından benimsenmesine bağlıdır. Bu da, siyasal düzenle birlikte toplumun dönüşümünü de gerektirir. Laikliğin bu anlamdaki önemli bir diğer işlevi de ümmetten ulusa geçişi sağlamaktır. İşte bu çalışmanın konusu açısından önemli olan, milliyetçilik ile laiklik bağlantısıdır. Kışlalı'nın (2007:37) belirttiği gibi, laiklik milliyetçiliğin ön koşuludur; çünkü laiklik olmayan yerde önem taşıyan öge ulus değil, inananların oluşturduğu ümmettir. Bu bağlamda laiklik, yeni siyasal düzeni yani ulus devleti sahlenecek ulusu ve ulusal kültürü oluşturma politikasıdır.

Böylelikle din yalnızca bireysel inanç alanıyla sınırlı tutulmuştur. Ancak, bunu başarmanın yolu dinin devlet tarafından denetlenmesidir. Çünkü İslamiyet din ve dünyanın, din ve devletin birlikteliğine, içiçe geçmiş olmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla İslam dininin egemen olduğu bir toplumda laiklik ilkesinin gerçekleştirilebilmesi için, önce dinin devlet tarafından denetim altına alınması, sonra da din ve devletin birlikteliği inancının, bireysel düzeyde değiştirilmesi gerekmektedir (Köker; 2000:166).

Bu anlamda yapılan ilk iş eğitim alanında olmuştur. Atatürk'ün modern devleti oluşturma sürecinin kaynağı olan Batı pozitivismi de, tarihin teolojik aşamasının bittiği ve bu aşamaların kalıntılarının modern bilimlere dayalı eğitim yoluyla aydınlatılması gereken bir tarihsel geri kalmışlığın işareti oldukları görüşünü sunuyordu (Davison; 2002:249). Bu doğrultuda, geleneksel dini eğitim yerine laik ulusal eğitim dizgesi oluşturulmaya çalışılmıştır. 3 Mart 1924'te 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile daha önceleri dini eğitim ve dindışı eğitim olarak ikiye ayrılmış olan eğitimi birleştirmek amaçlanmış; bu kanunla bütün eğitim dizgesi Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Eğitim kurumu olan medreseler kaldırılmış, bunların yerine Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak bir ilahiyat fakültesi açılmıştır. Kuran kursları ise, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın denetimine bırakılmıştır. 1928 yılında devletin bir dini olduğu maddesi Anayasa'dan çıkarıldıktan sonra laik ulusal eğitim programı uygulanmaya başlanmış, din derslerini müfredattan çıkarmak için adımlar atılmıştır. Din dersleri 1930'da kent okullarında, 1933'te de köy okullarında kaldırılmıştır. Mardin'in (1993:121) belirttiği gibi, Atatürk modern devletin bir "yurttaşlık dini" (civic religion) ile desteklenebileceğine inanıyordu. Eğitim kurumlarının birleştirilmesindeki amaç cumhuriyet rejimine bağlı yurttaş yetiştirmektir. Ancak, bu amacın başarıya ulaşabilmesi için belli bir temel ile

desteklenmesi gerekiyordu. İşte bu temel, tarih ve dil konularında uluslaşma hareketi ile sağlandı.

Osmanlı kimliği ile İslam'ın iç içeliği, laiklik ilkesinin başarısı için Osmanlı öncesi ve daha ileri giderek İslam öncesi Türk ve Anadolu tarihlerinin öne çıkarılması ve Osmanlıca'nın tasfiye edilmesi gereğini birinci plana itmiştir (Aydın; 1993:227). Bu doğrultuda 1930'da Türk tarihini araştırmak adına Türk Tarih Kurumu kurulmuştur. Bu kurum tarafından oluşturulan Türk Tarih Tezine göre, dünyadaki bütün uygarlıkların temeli Orta Asya'daki anayurtlarından doğal koşulların zorlamasıyla göç etmek zorunda kalan Türklere aittir.

Atatürk'e göre, Türk milleti Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrı bir varlıktır. İmparatorluk nizamı dağılmıştır, fakat yaşayan ve yaşayacak bir Türk milleti vardır. İmparatorluk vahdeti, Osmanlılık içi boş kavramlar haline gelmiştir. İmparatorluktan ayrılan diğer milletler gibi Türk milleti de yok edilemez hayat hakkına sahiptir. Çünkü onunda uzun bir milli varlığı, bir medeniyeti, unutturulmuş bir milli tarihi vardır (İnalçık; 2007:142-143). Bu bağlamda, Türk Tarih Tezi ulusal kimliği İslam'ın dışına taşıyarak İslam öncesi Türk tarihine uzanmak, dünyadaki diğer çağdaş ve egemen uluslarla eşitler ilişkisi içine girebilmek için bugünkü dünya uygarlığının yaratıcıları arasına Türkleri de koyacak olan Orta Asya merkezli bir kültürel yayılım (difüzyon) tezini savunmak esasları üzerine kuruludur (Aydın;1993:227-228).

Dil alanındaki ilk adım 1928 yılında Latin alfabesine geçişle olmuştur. Latin alfabesine geçişin iki temel hedefi vardır: Osmanlı ile bağları koparacak ve ülkeyi Batı'ya yaklaştıracak diğer devrimci hareketlere zemin hazırlamak; öğrenilmesi daha kolay olan Latin alfabesi yoluyla seçkinler ile halk arasındaki bilinçlenme farklılığını azaltarak, halkın uluslaşma bilincini yükseltmek. 1932 yılında kurulan Türk Dil Kurumu'nun amacı ise, Türk dilini yabancı dillerin boyunduruğundan kurtararak yukarıdaki amaçlara ulaşmayı kolaylaştırmaktır.

3. 12 EYLÜL MİLLİYETÇİLİĞİ

12 Eylül Türkiye açısından siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel bir dönüşümü ifade etmektedir. Bu, bir modernleşme hareketi olan Atatürk milliyetçiliğinin dönüşümü anlamına da gelmektedir. Bu dönüşümü sağlayan iki dinamik vardır: Küreselleşme olgusunun biçimlendirdiği neoliberal ekonomi politikası ve bu politikayı destekler biçimde gelişen Türk-İslam Sentezi.

3.1. Neoliberalizm

Küreselleşme, dünyayı tek bir Pazar olarak bütünleştirmekte ve pazarı genişletmeye yönelik pazarın özgürlüğü ideolojisine dayanarak sermayenin akışkanlığı önündeki korumacılık engelini kaldırmayı amaçlamaktadır. Bu ideolojinin dayandığı dışa dönük büyüme modelinin uygulayıcıları ve/veya yönlendiricileri ise, Bretton Woods ile bağlantılı kurumlar olan Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, Dünya Ekonomik Forumu, Dünya Ticaret Örgütü ve

Avrupa Birliği kurumlarıdır. Ayrıca, bütün bu kurumlara ek olarak, dünya ekonomisinin yeni hakimleri arasında çokuluslu büyük işletmeler de bulunmaktadır.

Bu çokuluslu şirketler, güçlü siyasi aktörlere dönüşerek, küresel iktisadi ve mali kuruluşlar aracılığıyla ya da tek başlarına devletlere istediklerini dayatabiliyorlar (Brown; 2002:38). Bu durumu meşrulaştıran söylem, ekonomik anlamda dünyanın bütünleşmesinin refahın yaygınlaşması için gerekli olduğudur.

Bu söylemin sonucu, her ülkenin girişimcisi yatırımlarını planlarken iç pazar koşullarından çok dış pazar koşullarını dikkate alıyor. Ekonomik başarı için dünyadaki gelişmelerden haberdar olmak en önemli koşul haline geliyor (Tekeli; 1999:220). Bu biçimiyle, 1970'lerde dünyayı içine alan ekonomiyle ilgili bağlantılar bütünü olan küreselleşme, ulusal toplum ve ulusal devletin yerine başka kurum ya da bağınıtların geçmesidir. 1970'lerde yaşanan ekonomik krize bağlı olarak dünya finans dizgesinin büyük şirketlere, devlete ve bireysel finansmana karşı bankacılık ve finans sektörüne sağlanan özerklik nedeniyle gücünü artırması; ulus-devletlerin sermaye akımlarını ve dolayısıyla kendi mali ve para politikalarını denetleme gücünü zayıflatmış; 1973'te esnek kur politikasının kabulü ile ulus-devletler finansal disiplin düzeneklerinin etkisi altına girmişlerdir. Bununla beraber, 1971'de Bretton Woods Antlaşmasının çöküşü nedeniyle ABD tek başına dünya genelinde maliye ve para politikasını denetleme gücünü kaybetmiştir.

İşte bu noktada ABD, IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla Üçüncü Dünya'ya dışa dönük büyüme modelini ve/veya neoliberalizmi dayatarak hegemonik gücünü korumayı ve jeopolitik istikrarı sağlamayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, ABD için yardım politikası Üçüncü Dünya'yı disipline etmenin bir yoludur. Ayrıca bu yardımların ABD'nin uluslararası siyaset arenasındaki yerini güçlendirecek biçimde kullanılması hedeflenmiştir. Bu nedenle, yardımlar IMF ve Dünya Bankası tarafından önceleri geleneksel proje yardımları biçiminde verilirken, 1970'lerin sonunda "yapısal uyum kredileri" biçimine dönüştürülmüştür. Bir hükümetin IMF ile Dünya Bankası'ndan yapısal uyum kredisi alabilmesi, önceden belirlenmiş olan ekonomik programa uyacağı yönünde güvence vermesine bağlanmıştır. Bu durum, yapısal uyum kredisi anlaşması yapan hükümetlerin ülke ekonomisinin denetimini Dünya Bankası ve/veya IMF'e bırakması anlamına gelmektedir. Yapısal uyum kredilerinin verilme koşullarından bu çalışmanın konusu açısından önemli olanlar şunlardır: Sanayi ve finansal hizmetler alanında yabancı sermayeye yönelik kısıtlamaları kaldırarak üretimi dış rekabete açmak, ulusal parayı yabancı paralar karşısında özellikle dolar karşısında devalüe etmek, KİT'leri özelleştirerek ve bürokrasiden arındırarak kaynak dağılımını hükümetler yerine pazara bırakmak.

Bu bağlamda, 1970'ler ve 1980'ler, dikkate değer bir yer değiştirmenin (iktisadi faaliyetlerin mahallerinde, sektörel karlılıkta, dünya iktisadi yapılarında) meydana gelmekte olduğu bir döneme delalet etmektedir (Wallerstein; 1998:81). 12 Eylül öncesi Demirel hükümeti döneminde hazırlanıp, bir istikrar programı olarak sunulan ve 12 Eylül Rejimi'nin de ekonomi politika olarak benimsediği 24 Ocak

1980 kararlarını ABD kaynaklı bir küresel projenin Türkiye ayağı olarak değerlendirmek gerekir.

Türkiye, Batı'daki durgunluğu aşmak ve kar haddini artırmak için Çevre'yi buna göre biçimlendirme yolundaki Batı politikasına göre yeniden yapılandırılmaya çalışıyordu (Kazgan; 2002:125). Bu anlamda, 12 Eylül askeri darbesi bu yeniden yapılanmanın gerçekleşmesini kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiştir. Ulagay'ın (1984:19) belirttiği gibi, gerek 27 Mayıs, gerekse 12 Mart dönemlerinde siyasal yaşama kapsamlı müdahaleler söz konusu olmuş, ekonomide sanayileşme sürecine yön veren düzenlemeler yapılmıştı; ama ne ekonomide içe dönük sanayileşme modelinin temel eksenini değiştirilmiş, ne de siyasal yapının niteliğini değiştiren düzenlemelere gidilmiştir. 12 Eylül dönemi ise, İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin Batı'nın yörüngesine girmeye başladığı sürecin son halkasıdır.

3.2. Türk-İslam Sentezi

1940'ların ortalarında çok partili dizgeye geçişle birlikte CHP bünyesi içinde biçimlenen laiklik ilkesine yönelik eleştiriler muhalefet tarafından dile getirilmeye başlandı. Temel eleştiri, laikliğin din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması biçiminde yürürlüğe konularak, aslında yapılanın vatandaşların dini yaşamlarına iktidarların müdahalesi olduğu yönündedir. Bu eleştiri laikliğin iki yönlü olarak, dinin devlete karışmaması ve devletin de dine karışmaması olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır.

Atatürkçü laiklik ilkesine yöneltilen bu yöndeki eleştiriler iki taraftan gelmiştir: Eski liberal batıcı laiklik anlayışını benimseyenler ve İslami devlet görüşünü benimseyenler. Berkes'e (2002:537) göre, birinci eleştirinin dayandığı varsayım, gerçek laiklik devletin de din işlerine karışmamasıdır; ikinci eleştirinin dayanağı ise, laikliğin İslamlık'ı yıkma tutumu olduğudur. Timur (1997:278), laiklik ilkesine yöneltilen bu eleştirileri Türkiye'deki laikliğin çözüm tarzının Batı'daki gibi Aydınlanmanın, bir kültür devriminin sonucu olmamasına bağlamaktadır.

Dolayısıyla, 1945'te çok partili siyasi yaşama geçtikten sonra siyasetteki gelenekselleşmeye bağlı olarak din politikasında da yeni bir evreye girilmiştir. Bu dönemde din milli ahlakın resmi bir vecibesi olarak kurumlaşmaya başladı (Bora; 2007:127). Atatürk döneminde, farklı inançtan olan toplum kesimlerinin bir arada yaşamalarını kolaylaştıracak, ulus olma bilincini yerleştirecek bir öge olarak sunulan laiklik yerine, bu dönemde farklı ideolojiler arasındaki çatışmaları önleyecek milli homojenliği sağlayacak bir öge olarak din ve dinin ahlaki boyutu ön plana çıkarılmıştır. Bu anlayışın arkasında, Atatürkçü düşüncenin ve laik cumhuriyetin toplumla organik bağlardan yoksun oluşu nedeniyle ahlaki bir boşluk yarattığı; İslam'ın ise, kişisel ve toplumsal değerlere ilişkin geleneksel yaklaşımının bu boşluğu dolduracağı düşüncesi vardır.

Milliyetçi-muhafazakar görüş olarak gelişen bu düşünce dizgesine göre Atatürkçü düşünce, laik cumhuriyetçiliğin soyut planda kişiliğin gelişmesi açısından sağladığı yararlar ve evrensel eğitimin ilerlemeye katkıları üzerindeki görüşleri

savunmaktaydı. Buna karşılık, bireylere aile çevresinde günlük pratik ilişkilerde ortaya çıkan konuların üstesinden gelme olanağı sağlayacak yöntemlerde eksik kalıyordu (Mardin; 2006:270). İşte bu düşünce doğrultusunda, eksikliği giderecek yol İslam'ın biçimlendirdiği kültür ve ahlaktı.

İslam'ı milli homojenliği sağlayacak ve milli kimliğin temel bir ögesi olarak kabul eden milliyetçi-muhafazakar yorum 1970'li yıllarda Aydınlar Ocağı tarafından savunulan Türk-İslam Sentezi olarak temellenmiştir. Türk-İslam Sentezi'nin özü, milliyetçiliğin ve İslam'ın siyasal ve toplumsal yapı açısından tehdit olarak algılanan öğelerden arındırılarak, dinin milli kimliğin bir parçası olarak kabul edilmesidir.

Bunların sonucu, Türk-İslam Sentezi söylemi ağırlıklı olarak tarihe ve özellikle de Türklükle İslamiyet arasındaki buluşmanın yaşandığı dönemin ve yerlerin tarihine dayanmaktadır: Aral-Hazal bölgesi, İran-Afgan yaylası, 9-11. yüzyıllar arası Anadolu (Copeaux; 200:56). Dolayısıyla, Türk Tarih Tezi ile çerçevelenen, tüm evrensel uygarlıkları Türklerin eseri olarak kabul eden ve köklerini Orta Asya'da bulan tarih yazımı terkedilmiştir. Hatta, Türk-İslam Sentezi'nin kendini gerçekleştirme zemini hümanizm adı verilen Batı Okulu tarih yazımına karşıtlık olarak kabul edilmektedir. Copeaux'a (2000:56) göre, hümanist akıma tepki gösteren ideologlar, seçkinlerin batıcılığını eleştirmişler ve Türk tarihinin Asyalı ve Müslüman özelliklerine dayanarak Türk-İslam Sentezi akımını yaratmışlardır. Atatürk tarafından, devletten bağımsız, katılıma açık özerk bir yapı içinde kurulan Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun 18 Ağustos 1982'de çıkarılan bir yasayla Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu olarak devletleştirilmesi bu bakımdan anlamlıdır.

Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu'nun oluşturulmasına dair 5 Ocak 1983'te Danışma Meclisi'ne sunulan yasa teklifinde, Türk kültürünün bütün yönleri ile bilimsel olarak araştırılması, tanıtılması, yaşatılması ve yüceltilmesi amacıyla faaliyette bulunulması ve bu sahada ilmi eserler ortaya konulması, bu konularda devlet görüşünün tespit edilmesi; Atatürk tarafından kurulan Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun günün ihtiyaçlarına göre reorganize edilerek, devletle olan organik bağların tesisi ve kuruluş amaçları doğrultusunda faaliyet göstermelerinin sağlanmasının gerekliliği belirtilmiştir. Bu ifadeler, 12 Eylül yönetiminin dil ve kültürün devletten bağımsız biçimde üretilmesi ve geliştirilmesi yönündeki tutumunu açıklamaktadır.

İslam'ı ulusal kimliğin ve kültürün temeli olarak gören Türk-İslam Sentezi'nin önemli sonuçlarından biri de, din derslerinin zorunlu hale getirilmesidir. 1945'ten sonra, 1945 öncesinin din eğitimi konusundaki siyasetinden ödün verilmiştir. 1948 yılında imam-hatip yetiştirmek üzere 10 aylık kurslar açılmıştır. 1950'de imam-hatip kursları, imam-hatip okullarına dönüştürülmüştür. 1 Şubat 1949'da Milli Eğitim Bakanlığı bir genelge yayımlayarak ilkokullarda program dışı din dersleri okutulması kararını almış; aynı yıl seçmeli din dersleri ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında okutulmaya başlanmıştır. 4 Kasım 1950'de bu dersler program içine

alınmıştır. 1956 yılında ise, ortaokulların 1. ve 2. sınıflarında, 1967 yılında da liselerin 1. ve 2. sınıflarında seçmeli din dersleri okutulmuştur. Bu bağlamda, 12 Eylül Rejimi tarafından din derslerinin zorunlu hale getirilmesini Tanilli (1989:85) 12 Eylül'le tamamlanan bir ihanet olarak tanımlamıştır.

4. SONUÇ

19. ve 20. yüzyıllar, imparatorluklar çağının kapanıp, ulusal devletler çağının başlamasının tarihidir. Milliyetçilik ise, bu süreçte önce kurucu, daha sonra sahiplenici ve kalkınmacı bir rol ve işlev üstlenen, yani bu dönüşüme bayraktarlık eden güçlü bir duygu ve düşünce birikimi olarak yerini almıştır (Öz; 2008:751). Atatürk milliyetçiliği de, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kurucu, sahiplenici ve kalkınmacı işlevleriyle Türk ulusunun ve Türk devletinin çağdaşlaşma ve ilerleme projesi olmuştur. Bu anlamda, çağdaş bir devlet ve ulus oluşturmanın temel kaynakları devletçilik ve laiklik ilkeleridir. Bu iki ilke bağımsızlaşarak çağdaşlaşmanın ve batılılaşmanın dayanağıdır.

Ancak, 1945'te çok partili yaşama geçişle birlikte, 1945 öncesi Cumhuriyet dönemi her yönüyle tartışılmaya başlanmış ve eleştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan dünya konjonktürü de bu ortamı geliştirmiş; siyasal ve ekonomik bağımsızlıktan ödün verecek biçimde Batı ile bütünleşme politikaları benimsenmiş ve uygulanmıştır. Bu bütünleşme, 1970'li yıllardaki gelişmelere bağlı olarak ve bu gelişmelerin bir sonucu olarak 1980'lerin başında yoğunlaşmıştır. 12 Eylül darbesi de, bu yoğunlaşan bütünleşme sürecinin bir sonucudur.

Bu süreç, Atatürk milliyetçiliği açısından da temel kırılma noktası olmuştur. Küreselleşmenin ve onun ekonomi politiği olan neoliberalizmin bütüncüllüğü milliyetçi projenin ulus-devlet yönüyle uyuşmadığı iddia edilmekte; hatta ulus-devletlerin global sermaye karşısında güçsüzlüğü savunulmaktadır. Bu bağlamda, ulus-devlet projesine dayanan ve devletçiliği temel alan Atatürk milliyetçiliği bu dönemle ve bu dönemin küresel olarak dayattığı proje ile uyuşmamaktadır. Dolayısıyla, 12 Eylül döneminde Atatürk milliyetçiliği küreselleşme projesi doğrultusunda daha çok da ekonomik konjonktüre uygun olarak değiştirilmeye ve dönüştürülmeye çalışılmıştır. Türk-İslam Sentezi de bu durumu kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır.

KAYNAKLAR

- Akşin, Sina; 1996; Türkiye'nin Yakın Tarihi; İmaj Yayıncılık; Ankara.
Aydın, Suavi; 1993; Modernleşme ve Milliyetçilik; Gündoğan Yayınları; Ankara.
Baydur, Mithat; 1994; Milliyetçilik; Ağaç Yayıncılık; İstanbul.
Berkes, Niyazi; 2002; Türkiye'de Çağdaşlaşma; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul.
Bora, Tanıl; 2007; Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık; Birikim yayınları; İstanbul.
Boratav, Korkut; 1998; Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985; Gerçek Yayınevi; İstanbul.

- Brown, John; Çev: Tuvana Gülcan, 2002; “Yönetişim ya da Neoliberalizmin Siyasi Düzeni”; Birikim; Sayı: 158; s. 36-43.
- Copeaux, Etienne; Çev: Berktaş, Ali, 2000; Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; İstanbul.
- Davison, Andrew; Çev: Birkan, Tuncay, 2002; Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik; İletişim Yayınları; İstanbul.
- Göktürk (Tol), Eren Deniz; 2008; “1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri”; (edit: Tanıl Bora, Murat Gültekingil); Modernleşen Türkiye’de Siyasi Düşünce içinde; Cilt: 4; İletişim Yayınları; İstanbul; s: 103-115.
- İnalçık, Halil; 2007; Atatürk ve Demokratik Türkiye, Kırmızı Yayınları; İstanbul.
- Kahraman, Hasan Bülent; 2010; Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I Kavramlar Kuramlar Kurumlar; Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Karpat, Kemal; 2010; Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset; Timaş Yayınları; İstanbul.
- Kazgan, Gülten; 2002; Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul.
- Kepeken, Yakup; 1987; Türkiye Ekonomisi; Teori Yayınları; Ankara.
- Kışlalı, Ahmet T.; 2007; Kemalizm Laiklik ve Demokrasi; İmge Kitabevi; Ankara.
- Kili, Suna; 1982; Türk Devrim Tarihi; Tekin Yayınevi; İstanbul.
- Kongar, Emre; 1997; Türkiye’nin Toplumsal Yapısı; Cilt: 1-2; Remzi Kitabevi; İstanbul.
- Köker, Levent; 2000; Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi; İletişim Yayınları; İstanbul.
- Mardin, Şerif; 1993; Türkiye’de Din ve Siyaset; İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif; Çev: Metin Çulhaoğlu; 2006; Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim; İletişim Yayınları; İstanbul.
- Oran, Baskın; 1993; Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme; Bilgi Yayınevi; Ankara.
- Öz, Esat; 2008; “21. Yüzyılda Milli Devlet Küreselleşme ve Türk Milliyetçiliği”; (edit: Tanıl Bora, Murat Gültekingil); Modernleşen Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik içinde; Cilt: 4; İletişim Yayınları, İstanbul, s. 751-762.
- Özden, Yekta Güngör; 2002; “Milliyetçilik”; İleri; Yıl:2; Sayı: 11, s. 110-116.
- Tanilli, server; 1989; Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz?; Amaç Yayıncılık; İstanbul.
- Tekeli, İlhan; 1999; Modernleşme Aşılırken Siyaset; İmge Kitabevi; Ankara.
- Timur, Taner; 1997; Türk Devrimi ve Sonrası; İmge Kitabevi; Ankara.
- Ulagay, Osman; 1984; 24 Ocak Deneyimi Üzerine; Hil Yayın; İstanbul.
- Wallerstein, Immanuel; Çev: Mustafa Özel; 1998; Jeopolitik ve Jeokültür; İz Yayıncılık; İstanbul.
- Zürcher, Jan Erik; Çev: Ergun Aydınoglu; 2005; Savaş Devrim ve Uluslaşma: Türkiye tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928); İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul.